

RAZPRAVE

Francè Koblar

ZA UVOD*

Ob petdesetletnici smrti Ivana Cankarja smo nekajkrat slišali besedo jubilej. Tisti, ki so to besedo izgovarjali ali jo zapisali, so gotovo imeli v mislih spominsko počastitev, niso po doumeli, da jubilej — latinsko: *jubilare* — pomeni veselo praznovanje. Toda spomin na ugaslo življenje vzbuja samo resnobno občutje in ta petdesetletnica ne more biti jubilej.

Ko je Ivan Cankar tako prekmalu umrl, se je zgodila velika narodna nesreča. Njegova smrt je prišla, ko pesnik še ni povedal svoje zadnje besede, zlasti ne tiste, ki bi bila potrebna za takrat in za prihodnost. Zato se moramo predvsem zavedeti usodnosti tega dogodka in se obenem zamisliti v pomembnost vsega tistega, kar je do tedaj izpovedal ter na novo pregledati vsebino njegovega izročila, ki meri tudi v prihodnost. Predvsem pa bi obletnica morala živo seči v zavest našega časa.

Ob takih dogodkih se nam rade vsiljujejo zgodovinske sporednosti. Petdeset let je minilo med Prešernovo smrtjo in prvima knjigama Ivana Cankarja, *Erotiko* in *Vinjetami* — petdeset let mineva od njegove smrti do danes, ko naj bi njegovo delo živelo podobno Prešernovemu, zakaj Prešeren in Cankar si stojita tesno drug ob drugem. Dve dobi duhovnih in družbenih peripetij se prelivata: tradicija in sedanost. Prva doba je bila čas narodnega prebujenja, bojov za enakopravnost in politično svobodo, v njej je tudi prvi razvoj naše literature. Vse to je v veliki meri izhajalo iz vsebine Poezij leta 1847 in revolucionarnih dni leta 1848. Čas teh petdeset let je bil tudi boj za Prešernovo duhovno vsebino in njeno pravo spoznanje, čas prvih narodnih bojov in kulturnih uspehov, pa tudi čas omahovanj, politične nezrelosti in zgrešenih narodnih ciljev. Čas po Ivanu Cankarju je bil čas novega prebujanja, duhovnega zo-

* Uvodna beseda na Cankarjevem simpoziju 7. decembra 1968 v Slovenski matici.

renja ter dejanskega narodnega in družbenega osvobojenja, čas političnega prečiščevanja in duhovnega pomlajenja. Tudi ta čas pomeni boj za pesnikovo podobo, seveda v drugačnih okoliščinah, saj so se največje družbene spremembe zgodile prav v duhu njegove nove besede ter njegovega narodnega in človeškega etosa.

Ker sta čednost in zabloda pričujoči v vsakem razvoju, sta obe, čednost in zabloda, vedno terjali tudi ločitve dejanj in nraavnih obračunov v času samem; teh obračunov ni pisala samo tehtajoča zgodovina, temveč ustvarjajoča beseda, ki se je neizprosno upirala zahtevam sedanjosti ter kazala pot v prihodnost. Taka beseda, nenehni obračun je bilo petindvajsetletno Cankarjevo delo, ki veže in loči obe dobi, bodisi da se je v njegovi besedi oglašala narodna in družbena sodba, bodisi da je ta beseda odpirala pogled v prihodnost, potrjevala vero v smisel boja in trpljenja, vse dotlej, ko je pesnik videc položil novo prihodnost na ramena ponižanemu delovnemu človeku.

Kakor je Prešeren iz svojega kmečkega in meščanskega okolja premaknil trojno geslo revolucije leta 1789 v drugo trojno vrednoto: edinost, srečo, spravo, ter na te vrednote postavil narodno čast, oblast in obilnost, tako je Ivan Cankar iz svojega delavskega in proletarskega rodu spoznal in v samem sebi začutil potrebnost novega upora, žive duhovne in družbene revolucionarnosti. Saj je bilo to v času, ko so se vrednote časti, oblasti in obilnosti ponovno pačile ter prehajale v nečednost in nasilje, prikrito v podobi veljavnega reda, ali očitno in pošastno ob nečloveški tragediji prve svetovne vojne. Človečanski upor je Ivan Cankar razglašal od svojih prvih do poslednjih let, zdaj v grotesknem prikazovanju vsega preživelega, lažnivega in ponižujočega, zdaj v podobah lepšega, pravičnejšega in svobodnejšega življenja in nazadnje v skoraj mističnem hrepenenju po popolni lepoti in sreči ali kakor je to sam imenoval: pot v odrešenje in vstajenje; nazadnje je oboje celo strnil v alegorično trojico: Življenje, Mladost, Ljubezen kot korelat svoji poslednji izpovedi: Mati, Domovina, Bog. Naj to izpoved razlagamo kakorkoli, alegorično ali dobesedno ali kot popolno spravo v predsmrtni slutnji, vse troje govori o viru, namenu in smislu življenja.

S svojo umetnostjo je Ivan Cankar kakor Prešeren dejansko združil dva do tedaj ločena pojma: domače in svetovno slovstvo. Ne tako, kakor je nekoč poizkušal Stritar, ko je vzorce tuje klasičnosti cepil na nerazvite mladike domačih dreves, temveč je podobe svojih sanj in satire, krepost in njeno spako, lepoto doživetij in videnj zajemal neposredno

iz domače resničnosti, sodobnikom ogledalo in opomin; v svoji bojeviti, še večkrat elegični umetnosti je uveljavil svojstveno moč ustvarjajočega slovenskega duha in tej ustvarjajoči moči pridobil svetovno ceno. Z njim je prenehala veljava samozadovoljne domačnosti, na utesnjena obzorja postavljeno slovstveno diletantstvo, ko je že zgodaj ločil umetnost od ponarejenosti in lepe laži.

Vsega tega se spominjamo ob petdesetletnici njegove smrti.

Usoda naroda, kakor smo Slovenci, je taka, da se kulturni razvoj nenehno in skoraj neločljivo prepleta z vsemi neugodnimi življenjskimi oblikami in tudi s politiko. V prvem obrambnem času sta politika in kultura hodili velikokrat narazen v svojih ciljih, oblikah in namenih: politiki so potisnili kulturo na podrejeno mesto ali jim je bila samo romantičen okras. Ivan Cankar je zgodaj spoznal, kako pogrešena je politika, ki ji ni kultura, to se pravi duhovno osvobajanje, poplemenitjenje in resnična človečnost prvi in najvišji namen. Zato se je z mladeniško strastjo obrnil zoper govorniško frazo, kot mož pa se ni kot poklicni politik, temveč kot družbeni mislec in človek v množici postavil za podobo novega slovenskega človeka, njegovo omiko in politično usodo. Vedel je, da je politika v prvi vrsti stvar boljšega zunanjega življenja, kultura pa mora biti njen višji korelat, izraz resnične svobodnosti, duhovne zrelosti in življenjske harmonije.

Tudi tega se moramo zavedati, ko častimo njegov spomin in presojamo njegovo življenje in umetnost.

Današnji čas se je že daleč odmaknil od starega filološkega in pozitivističnega obravnavanja leposlovne umetnosti. Sedanja estetika uveljavlja nove načine, ki odkrivajo vidne ali samo slutene zakone ustvarjanja. Vemo, da je nastanek in zgradbo umetniških dejanj in skrivnost njihove dejavnosti mogoče dojeti predvsem z notranjim pogledom; v vsakem delu se izraža človeška osebnost, hrani v sebi svojstveno življenje, ki ga je treba odkriti, ima svoje mere in somerja, skladja in neskladja, zgodovinske in nadzgodovinske pogoje. Toda v zgodbah in dramah Ivana Cankarja, posebej še v njegovi esejistiki in družbenopolitičnih spisih, se izraža vse naše kulturno in politično ozadje. Kljub svoji subjektivni umetnosti je hotel stati sredi življenja, v dosledni in enoobrazni osmisli narodne in človeške resničnosti in je bil kljub vplivom svetovnega slovstva univerzalen in domač. Toliko je svetovljanski, kolikor je občeloveški, in toliko je slovenski, kolikor je vezan na svojo naravo, na čas in na kraj. Ob vseh novih teorijah in ob raziskavah, ki čakajo

sedanjo znanost in ki jih je že vidno zastavila, njegovega dela ne bo mogoče ločiti od socioloških in dušeslovnih vezi kraja in časa ter pustiti v nemar politične in duhovne zgodovine, ki daje njegovemu delu osrednje gibalno. Zato je izrazito slovenski in je svetovljanski obenem. Poezija in njene simbolne funkcije imajo lahko brezmejen razpon, podobe časa prehajajo v prisposodbe človeškega spoznanja, hotenja in stremljenja, toda narodno bistvo ostane. Tako bo tudi pri Ivanu Cankarju.

Zgodovina ima pravico in dolžnost, da po svojem spoznanju premika obstoječe sodbe; lahko posameznim dogodkom in dejanjem širi ali oži veljavo in pomen. Tudi o Ivanu Cankarju se bodo sodbe dopolnjevale in v posameznostih morda spreminjale. Imamo glavna in obstranska dela, predhodne stvaritve in podaljške velikih del, vendar v vseh čutimo gibanje velikega osebnega in družbenega nemira, nenehno in vedno močnejši klic po resnici in pravici, najbolj tam, kjer je bilo to delo do potrnosti bridko ali do obupa malodušno. Te celote ne bo mogoče omajati; predvsem ne bo mogoče spreminjati velikosti njegovega narodno idejnega in političnega pomena: njegova kulturno in narodno politična misel je postala zgodovinsko dejanje. Celota umetnika in družbenega vidca ni bila samo pogumna, bojevita in vznemirjajoča dejavnost, ta umetnost in jasnovidnost je prihajala iz osrčja našega pravega, večkrat pritrtega narodnega in človeškega hotenja, rodila pa jo je pesnikova najtišja in najbolj ranjena ljubezen. Zato je premagovala in premagala svoj čas. Lepota njegovega umetniškega dela že prehaja v vrsto svetovnih stvaritev, njegova kulturna, politična in moralna misel pa je ostala med nami in še ni do konca prekvasila slovenske družbe. V marsičem se bomo morali vrniti k Cankarjevemu izročilu.

Število tistih, ki so sproti spremljali vsako Cankarjevo knjigo ali so spoznali njegovo človeško podobo, je že majhno. Redki so tudi tisti, ki so s polno zavestjo doživeli nesrečo njegove smrti; ta smrt se je skoraj simbolno naključila ob koncu prve svetovne vojne, ob navideznem osvobojenju in ob navideznem razpadu nasilja in krivic. Čutili smo, kako celo bi ga še in še potrebovali. Razmeroma pozno se je začelo tisto spoznavanje njegovega dela, ki je živelo že v njegovih sodobnikih; polagoma je začelo poganjati kali in zoreti njegovo posmrtno življenje, tisto, kar ne umre in čemur pravijo realisti imanentna funkcija, idealisti pa neminljivost duha. Ivan Cankar bo živel, ker je njegovo delo bolj in bolj prihajalo iz dna stvarjenja, ker je v svoji ranjeni in razžaljeni človečnosti gledal skozi temo sedanosti in težil po absolutnih vrednotah

ter priznaval neutajljivi glas vesti. Živel bo, ker je zgled neomahljivega bojevnika, ki stoji na idejah popolne svobode in neomejene pravice. Prav zato je bil ustvarjalec prihodnosti. Bil pa je kljub svoji ostrini zgled čistega delavca. Ni stal v nižinah golega bivanja; strogo je ločil biološke in psihološke zakone, ločil telesno minljivost od veličine duha, nad oboje pa je stavil resnico, o kateri lahko rečemo, da ni bila nikoli motna ali kalna, niti takrat, kadar je kazal zablodo ali razkrival človeško grdoto. Bili so, ki so se njegovemu duhu upirali in ga merili s svojimi vzori in nazori. Sodobniki so presojali vsako knjigo posebej: videli so v njih premike in nihajoče spremembe v občutju sveta, niso pa mogli videti celote, kakor jo vidimo danes v njenih razvojnih stopnjah in notranji sklenjenosti. Danes vemo, da je bilo to delo — ponovimo še enkrat — veliko narodno in družbeno dejanje in prečiščevanje. Predvsem zaradi tega bo živel. Prihodnost je potrdila tisto, kar je izpovedal v Beli krizantemi: »Domovina, nisem te ljubil kakor cmerav otrok... Videl sem te vso, v nadlogah in grehah, v sramoti in zmotah, v ponižanju in bridkosti; zato sem z žalostjo in srdom ljubil tvojo oskrunjeno lepoto... Dal sem ti svoje srce in svoj razum, svojo fantazijo in svojo besedo, dal sem ti svoje življenje — kaj bi ti še dal?«

V takem spoznanju njegovega življenja in njegovega dela, v vedno globljem dojetanju etosa njegove umetnosti častimo tudi spomin njegove prezgodnje smrti.

SUMMARY

The present times are far removed from the old philological and positivistic approach to fiction. The present aesthetics establishes new principles which discover obvious or possible laws of creativity. It is known that the genesis and the construction of the artistic acts and the secrecy of their effect can be generally apprehended only through an inner insight. In each work the human personality is reflected, each work has its own life, which has to be discovered, it has its measures and dimensions, concordance and discordance, historical and nonhistorical conditions. But in the stories and plays written by Ivan Cankar, and especially in his essayistic works and social-political writings, all our cultural and political background is reflected. In spite of his subjective art Cankar wanted to stand in the middle of life, in a concrete and unique realization of national and common human reality, and he was simultaneously universal and national, in spite of the influences of the world literature. Cankar was so much a cosmopolitan, as much as he was humane, and he was also

a Slovene, as much as he was linked with his own nature, time and place. In addition to all new theories and research work, which is still to be done by the contemporary sciences, but which has been already begun, Cankar's work cannot be separated and neglected from the point of sociological and spiritual links of his time and place, and political history and history of human mind, which gives the main impetus to his work. Therefore he is both characteristically Slovene and cosmopolitan. Poetry and its symbolic functions can have a limitless range, the images of time pass into metaphors of human recognition, willingness and endeavours, but the essence of the nation remains. And this will be the case with Ivan Cankar.